

ÎNTEPRINDERILE DE EXPLOATARE ȘI PRELUCRARE A FIERULUI DIN BAZINUL BARAOLTULUI *

VAJDA LAJOS

Mineritul și prelucrarea fierului în Baz. Baraolt, activitate care a câștigat în pondere mai ales din deceniile al treilea și al patrulea ale secolului trecut, își are începuturile – după tradiție, dar mai cu seamă conform descoperirilor arheologice – încă în cele mai vechi timpuri. Astfel, la Doboșeni au fost aflate urmele a două cuptoare primitive, vechi de câteva milenii,¹ Din albia pârului Baraolt a fost scoasă o nicovală asemănătoare acelor aflate în inventarul atelierelor de fierărie antice romane.² Urme ale unor mine și cuptoare de topit minereu de fier au fost dezvelite de arheologi în valea pârului Egres din Brăduț, în zona muntoasă din jurul pârului Dungó, „până sus la Bățani”³; alte descoperiri s-au făcut, de pildă, lângă Biborțeni, pe vârful Tortoma.⁴ „Zăcămintele de la Biborțeni, Doboșeni, Filia și Herculan, mai ușor de topit, vastele zone împădurite și pârăile bogate în debit de apă au favorizat această regiune, aidoma Trascăului, în construirea unor cuptoare de topit” – se arată într-un studiu consacrat trecutului meșteșugului fierăritului în Secuime. Autorul continuă: „De-a lungul pârăielor, până departe în Ciuc, vom găsi halde de zgură, mărturii ale activității amintitelor ateliere”.⁵ Mai recent, geologul Bányai János constata: „Și în prezent se mai pot identifica în multe părți amplasările de minerit, depunerile de zgură din cuptoarele de topit.”⁶

Întreprinderea de fier Bodvai

Șirul întreprinderilor de fier fondate în secolul al XIX-lea în Bazinul Baraoltului se deschide cu cea de la Bodvai.

Exploatarea și prelucrarea minereului de fier din Bodvai, în hotarul localității Herculan, este documentată prin izvoare scrise din anul 1831,

* Cele de față constituie prima parte a studiului cu titlul de mai sus.

dar referiri la activitatea de aici găsim încă mult înainte de această dată, cam între 1700 și 1720, iar apoi, din nou, după anul 1768.⁷ Benedek Elek merge și mai înapoi în timp, afirmînd că, cu sute de ani în urmă, Bodvaiul aparținea unui fierar pe nume György, al cărui nume îl regăsim în toponimicul Györkovács, desemnînd un fînaț împădurit de cîteva sute de iugăre, aflat în hotarul localității învecinate, Bățanii Mici.⁸ Orbán Balázs invocă un trecut și mai îndepărtat, prezent în tradiție: „Pe vîrfurile Paphomlok, aflat la confluența pîraielor Halas și Baraolt, apare zgură de fier în cantități atît de mari, încît trebuie să deducem de aici o amplă activitate de extracție a fierului practică în vechime (...). Tradiția susține că în epoca romană se aflau aici excelente mine de fier.”⁹

Începuturile întreprinderii de fier Bodvai sînt legate de numele lui Zakariás Antal, coproprietar al minei de cupru Bălan. Zakariás a fost încunoștințat despre existența zăcămintelor de fier din zona Herculian de către Gál Samu din Bățanii Mici, fratele unui muncitor de-al său. După efectuarea unor probe de topit, s-a luat hotărîrea de a se înființa întreprinderea și, în primăvara anului 1828, în valea îngustă Fenyőspatak au început lucrările de construcții ale uzinei și coloniei de locuințe. În 1831, întreprinderea de fier de la Bodvai a intrat în funcțiune.¹⁰

Noua întreprindere are însă de înfruntat unele obstacole, fără să mai punem la socoteală greutățile inevitabile legate de pornirea producției și asigurarea desfășurării ei continue, probleme de ordin tehnic, tehnologic sau ale necesarului forței de muncă calificată. O preocupare de prim ordin a fost pricinuită de delimitarea teritoriului pe care se afla exploatarea minieră. Unul din coproprietarii întreprinderii de fier din Filia, înființată în 1842, baronul Rauber Nándor, uzînd de drepturile sale de proprietar funciar pe respectivul teritoriu, a întentat un proces – prelungit ani de zile și motivat prin „conflicte în problema demarcării perimetrului minei”¹¹ – lui Zakariás Antal, socotit de el concurent. La 10 septembrie 1842, baronul Rauber înaintă o „Întîmpinare de protest” Tribunalului montanistic provincial regal „în cauza sechestrului judecătoresc asupra pădurii numite Pîriul Bodvai din Herculian”, cerînd topografia perimetrului minier.¹² Cu toate că adresa tribunalului trimisă scaunului Brăduț specifică doar existența unor vicii de formă din partea lui Zakariás Antal, întrucît, „nemaiașteptînd procura din partea susziselui tribunal montanistic regal, el exploatează o mină de fier în hotarul localității Herculian, aparținînd scaunului Brăduț”, decizia fu de partea lui Rauber, emițîndu-se un „Sigiliu de interdicție” împotriva lui Zakariás; spre aducerea la împlinire a deciziei, s-a cerut delegarea unui comisar din partea scaunului.¹³

Problemele „conflictelor ivite în jurul minei de fier” au fost agravate prin molestarea muncitorilor lui Zakariás și violențele îndreptate împotriva lor, care au tulburat activitatea minieră și de prelucrare. Redăm, în acest sens, textul unei adrese a tribunalului montanistic, redactată de Szentkirályi Zsigmond, datată 9 noiembrie 1843 și trimisă scaunului Brăduț: „Proprietarul

minier Zakariás Antal din Sîndomic ni s-a plins că, deși a început pe bază de donație legală primită de aici exploatarea minei de fier în locul numit Brodvaj (sic!) din hotarul localității Herculan, de curînd muncitorii săi au fost atacați de unii locuitori din Bățanii Mici, care le-au și răpit două sape și un tirnăcop; luînd în considerare petiția solicitantului, dorim să ne adresăm oficial On. Instanțe, invitînd-o să atragă atenția locuitorilor din satele înconjurătoare că donația emisă de tribunalul montanistic în cazul dat este un fapt real și legal, ca urmare să-i avertizați ca nu cumva să se încumete a tulbura și împiedica prin asemenea violențe pe Zakariás Antal în continuarea exploatărilor de fier în cauză.¹⁴ Adresa nu a avut însă efectul scontat. O mărturisește și o scrisoare a președintelui tribunalului montanistic în care se cere instanței săunale „să se oblige . . . a interzice orice fel de violențe.”¹⁵

Pînă în 1847, Zakariás Antal a investit 60 000 de florini în întreprinderea de la Bodvai. Contemporanii au apreciat pozitiv activitatea de construire a atelierului de extracție și prelucrare a fierului, precum și de exploatare minieră; totuși, Zakariás a ajuns într-o situație critică, întrucît atît insuficiența energiei hidraulice, cit și lipsa de combustibil (lemn sau cărbuni) frinau extragerea și prelucrarea minereului de fier exploatat și fabricarea unor produse comerciale, cum au fost sapele, coasele, furcile și alte unelte agricole. Din această cauză, la Bodvai s-a ajuns – arată informația în care este prezentată situația – ca „acum proprietarul să se gîndească cum ar putea transporta la mina sa un chintal de praf de pușcă, drept încheiere a activității.”¹⁶

În cele din urmă, întreprinderea reuși să scape de strîmtoare și astfel, din noiembrie 1848, ca prim loc al făuririi de tunuri în Secuime, a devenit unul din factorii cu o contribuție importantă la lupta de autoapărare anti-habsburgică cu caracter popular din Trei Scaune, moment remarcabil al revoluției burghezo-democratice din Transilvania.

Cercetările din ultimii ani au adus dovezi incontestabile, demonstrînd că Gábor Áron a turnat la Bodvai primele două tunuri care, montate la Sfîntu Gheorghe, au fost introduse în lupta victorioasă de la Hăghig în 30 noiembrie 1848, împotriva formațiunii militare conduse de căpitanul de dragoni Heydte, făcînd parte din trupele imperiale pătrunse în zona Bazinului Baraoltului.¹⁷

Turnarea celor două tunuri de șase livre, „după un model confecționat . . . de Gábor Áron, caporal secuî și artilerist foarte ager la minte”,¹⁸ va fi avut loc în jur de 20 noiembrie, urmînd unor pregătiri precipitate și de mare inventivitate. Lucrătorii întreprinderii l-au ajutat cu toată dăruirea pe Gábor Áron și pe meșterul turnător de clopote Kiss János, sosit împreună cu primul la Bodvai, să efectueze turnarea tunurilor, fără să dezarmeze după primele încercări nereușite. Execuția cochiliei a revenit lui Nagy Ábrahám și muncitorului calificat Podráczy de origine cehă din atelierul de tîmplărie-model, cit și lui Baló Ferenc de la strungărie; ei s-au folosit de

strungul lui Nagy Abrahám din Herculian, transportat la Bodvai, întrucît strungul de 50 de țoli al întreprinderii nu era potrivit pentru confecționarea cochiliilor cu diametrul de 60–70 de țoli. Operațiunea turnării a fost executată, sub conducerea maestrului Bartalis Sándor, de germanul Eiben, de Kaláka Ferenc din scaunul Ciuc, de Timcsák János, ceh de pe la Brno și de alții, cu consimțămîntul șefului de producție al întreprinderii, Bardótz László din Bățanii Mari.¹⁹

Bodola Lajos senior, martor ocular și participant, relatează în felul următor procedeul aplicat la turnare: „Mai întîi, tunul era cioplit din lemn la dimensiunile sale normale, strunjit pînă devenea neted; apoi, linia de unire între cele două urechi ale tunului era tăiată cu ferăstrăul în două jumătăți de tunuri. În interiorul a două lăzi umplute pînă la refuz cu lut executam cochilia celor două jumătăți de tunuri, iar atunci cînd cochiliile s-au uscat bine, le asamblam exact și atît de strins pe cît puteam, cu copci de fier. Înainte însă de asamblare, plasam în mijlocul celor două jumătăți de tunuri un cilindru din lemn de stejar bine uns de jur-împrejur cu lut în așa fel, încît, în măsura posibilului, să stea în aceeași direcție cu axa longitudinală a țevii de tun și, corespunzător diametrului calibrului, să reprezinte orificiul țevii. După aceasta, masa încinsă era turnată în cochilia de lut.”²⁰

Turnarea țevii de tun nu însemna însă terminarea operațiunii. Era necesară o finisare, din două motive conexe izvarite din caracterul rudimentar al instalației tehnice a întreprinderii. Întrucît la Bodvai nu exista o instalație de afinare a fierului brut, se putea utiliza pentru turnare numai o „măsa feroasă” impură, plină de zgură și grăunțe, provenită din prima topire. De aceea, după răcirea ei, țeava devenea ca ciupită de vărsat, producîndu-se pe ea bășici atît în exterior, cît și în partea interioară. La aceasta a contribuit în mare măsură soluția tehnologică specială aplicată la turnare, și anume faptul că țeava era turnată în poziție orizontală și nu verticală. Asemenea soluție a fost aplicată de Gábor Áron și tovarășii săi siliți fiind de împrejurări, întrucît la Bodvai, la acea dată, încă nu exista o turnătorie, întreprinderea fiind profilată pe fabricarea de produse forjate. „Noi — continuă Bodola Lajos să-și depene amintirile. — știam prea bine că turnarea se face de obicei în poziție verticală, căci numai așa fonta poate căpăta o consistență uniformă; dar, pe de o parte din lipsa instalațiilor necesare, a schelelor, pîrghiilor și a unor fundații solide, pe de alta din cauza scurtimii timpului, nici nu ne puteam gîndi la amenajarea unor instalații care să necesite o muncă atît de îndelungată.”²¹ Proeminențele, bășicile produse în interiorul țevii erau tăiate, pe cît se putea, cu ajutorul unor dălți înmănușate în mînere lungi, iar suprafața exterioară era lăsată nefinisată. „... Sînt zbirlite ca aspect — scrie Orbán Balázs despre aceste tunuri —, pentru că cu ocazia turnării nu mai era timp să fie curățate; au rămas pînă la sfîrșit în această stare, iar poporul, spre a le deosebi de tunurile de gramă de mai tirziu, le-a poreclit **broaște rîioase**.”²² De asemenea, din

cauza scurtimii timpului, pentru stabilirea dimensiunilor țevii de tun și a accesoriilor sale, a inelelor direcționale din față și spate, a afetului, a carului de tractare și în general a fiecărui accesoriu feros și lemnos – spre a contracara „caracterul rudimentar și imperfect” al procedurii de fabricație –, s-a utilizat o scară mai mare decât cea prevăzută în instrucțiunile regulamentului de inginerie militară Gribeauval, încetățenit în tehnica militară a vremii. Prin urmare, tractarea și minuirea lor erau mai greoaie, decât ale tunurilor de același calibru fabricate în uzinele de armament. Cu toate aceste inconveniente, însă, practica de pe câmpul de bătălie a demonstrat cu strălucire utilitatea și eficacitatea lor. De fapt, Gábor Áron, încă înainte de a fi montate – pentru aceasta lemnăria fusese furnizată de cei din Herculian –, le-a încercat cu succes pe un poligon improvizat lângă întreprinderea din Bodvai.²³ Cele două tunuri au fost transportate la Sfântu Gheorghe, orașul luind asupra-și toate cheltuielile.²⁴

La Bodvai, sub conducerea lui Kiss János, au mai fost turnate și montate încă două tunuri de infanterie de câte 3 livre, ele fiind puse la dispoziția artileriei conduse de Gábor Áron.²⁵ Evoluția nefavorabilă a evenimentelor militare întrerupe însă continuarea producției de tunuri. La 7 ianuarie 1849, soldații căpitanului imperial de dragoni Heydte au distrus întreprinderea de la Bodvai. Încă înainte de aceasta, temându-se de un atac, cei din Bodvai au transportat la Sfântu Gheorghe, în atelierul lui Kiss János, cochiliile și o parte din piesele turnate, iar stocurile și instalațiile rămase pe loc au fost ascunse în pământ.²⁶

La inițiativa colonelului Gál Sándor, comandant-șef al trupelor militare secuiești de la sfârșitul lui ianuarie 1849, conducerea autoapărării populare antihabsburgice din Trei Scaune a acordat un rol de seamă întreprinderii de fier Bodvai în lărgirea producției de război. Cu ceva mai mult de o lună după distrugerea întreprinderii, în ziua de 16 februarie, s-a hotărât reconstrucția sa cât mai grabnică. În acest scop, lui Zakariás Antal i s-a alocat un avans de 2.000 florini ca garanție pentru producerea și livrarea „fierului necesar obuzelor, tunurilor și montării acestora.” Instalarea uzinei de tunuri și obuze Bodvai a fost proiectată într-un interval record de numai 7 zile, ea având ca destinație producerea de tunuri cu mare putere de foc, de 12–18 și chiar 24 livre.²⁷

În cadrul întreprinderii reconstruite din Bodvai, nu s-au produs, e drept, tunuri, dar pînă în momentul înfringerii revoluției a fost turnată o mare cantitate de obuze, Gábor Áron participînd personal la pregătirea lucrărilor. În afară de aceasta, întreprinderea – la nivelul capacității sale de producție – a mai furnizat și fier forjat și turnat, destinat fabricilor de tunuri și obuze din Secuime.²⁸

În anii '50–'60 ai secolului al XIX-lea, perimetrul minier al întreprinderii – făcînd parte din zona Herculian-Bodvai –, cuprindea o suprafață de circa 86 867–101 360 m². Zăcămintele de limonită și sferosiderită formau un strat gros de doi metri, cu o cantitate de minereu de circa un milion m³,

care conținea în părțile de la Herculian 31,7–37,4 % fier, iar în cele de la Bodvai 42,7 % fier.²⁹

Gazeta „Kolozsári Közlöny” menționa Bodvaiul drept „o fabrică remarcabilă”, având o colonie de locuințe cu peste 100 de locuitori; se scoate în relief execuția migăloasă a produselor turnate, mai ales a vaselor de fier, pentru a căror strunjire dispune de un strung special. Gazeta regretă însă lipsa forței motrice cu aburi, atunci când, din cauza resurselor reduse de forță hidraulică (de care se plîngea și Zakariás Antal), nu se putea asigura o funcționare continuă a procesului de producție.³⁰ Într-adevăr, în decurs de un an munca se efectua doar cite o perioadă scurtă. Astfel, în 1867 s-a lucrat doar timp de 16 săptămîni, iar în 1868 12 săptămîni.³¹

În 1857 s-a decis ca întreprinderea să fie reconstruită, ridicîndu-se un furnal nou și o turbină acționată hidraulic, mai economicoasă, în locul roții hidraulice de pînă atunci. „Un mecanic de pripas s-a și angajat să le construiască – se arată într-o relatare a vremii – ... și atunci, cînd clădirile erau deja terminate, două baraje de retenție și un canal de aducție erau deja executate, iar cochiliile necesare turbinei nu numai că erau gata luate, dar stăteau chiar turnate și nu mai lipsea decît să fie montate, el și-a luat rămas bun de la călciie, cu avans cu tot, de nici urmă de el...”³²

În deceniul al șaptelea, conducerea întreprinderii din Bodvai a fost preluată de fratele mai mic al lui Zakariás Antal, pe nume András. Acesta a căutat ca, în măsura posibilităților materiale, să mențină întreprinderea în stare de funcționare. În 1867, utilajul tehnic consta dintr-o cale de transport de 227 m în mină și la suprafață, construită din lemn, cinci mașini de extracție acționate prin forță hidraulică, un cuptor zidit din piatră cioplită și căptușit pe dinăuntru cu lut refractar, de dimensiuni mijlocii, înalt de 24 picioare, un cubilou mic pentru produse turnate și un ciocan acționat hidraulic pentru produse forjate.³³ După aprecierea contemporanilor, instalația întreprinderii era simplă și totuși ea producea fier de calitate destul de bună, creînd și populației din jur posibilități de lucru.³⁴

Galeria Anton, după intrarea sa în funcțiune, în 1853, a produs 2 172 chintale (3 878 chintale vieneze) de minereu de fier. Cantitatea a crescut în anii următori: în 1854 s-au extras 3 753 chintale de minereu de fier, în 1855, 2 253 chintale, în 1856, 3 136 chintale de minereu, fonta brută rezultată dînd 20, 15 și respectiv 14 % din cantitatea de minereu de fier supusă procedurii de topire. Producția de fontă turnată s-a ridicat în 1853 la 239 chintale, în 1854 la 753 chintale, în 1855 la 347 chintale și în 1856 la 426 chintale. Față de cele 729 chintale în 1853, producția de fontă brută și turnată însuma în 1858, 1 438 chintale.³⁵

Conform datelor furnizate de căpitănatul minier, din anul 1867 producția totală medie anuală de fontă era de 1 182 chintale, cu excepția a cîțiva ani, ea fiind repartizată în cantități destul de uniforme. Limita inferioară s-a înregistrat în 1875, ceea ce se explică prin faptul că furnalul s-a

dărîmat și reconstrucția s-a făcut mai lent. De altfel, datele referitoare la producție indică fabricarea cu prioritate la întreprinderea din Bodvai a produselor de fier forjat, îndeosebi a uneltelor agricole. Dacă luăm în considerare media anilor 1867–1879, peste două treimi din totalul producției de fontă au fost utilizate în scopul amintit, restul vînzîndu-se pe piață ca fontă brută. Produsele turnate erau constituite în obiecte de uz casnic, cum ar fi cazanele de fiert, sobele de încălzit și de gătit plitele.³⁶

Producția de minereu de fier și fontă la Bodvai între anii 1867–1879

Anul	Minereu de fier	Fontă brută	Fontă turnată	Total fontă	Nr. săptămîni lucrate
– în chintale –					
1867	3 481	896	251	1 147	16
1868	4 533	631	245	876	12
1869	3 459	1 012	284	1 296	16
1870	4 034	852	337	1 189	14
1871	3 932	740	324	1 064	14
1872	4 943	769	392	1 161	17
1873	5 884	878	416	1 294	16
1874	5 152	741	171	912	15
1875	5 176	680	182	862	6
1876	2 912	993	340	1 333	22
1877	5 002	868	561	1 429	27
1878	7 477	750	654	1 404	nu avem date
1879	4 044	744	658	1 402	nu avem date

Efectivul muncitoresc mediu al întreprinderii – socotindu-i numai pe angajații permanenți – era de 28 persoane. Cei mai puțini, numai 20, au lucrat în 1875, cînd – după cum am menționat – furnalul și-a întrerupt activitatea, iar cei mai mulți, 33 la număr, în 1870. În anul 1878, cînd s-a înregistrat cantitatea maximă de minereu extras, de 7 477 chintale, numărul muncitorilor se ridica la 30, iar în 1877, cînd, cu 1 429 chintale, se ajungea la nivelul maxim al producției de fontă, lucrau un număr de 29 muncitori. Numărul femeilor muncitoare oscila între 2–5 anual, iar al muncitorilor copii între 1–2.³⁷

Cu toate că în a doua parte a deceniului al optulea al secolului – pe baza datelor referitoare la producție – întreprinderea a atins cota maximă în ceea ce privește nivelul de dezvoltare, fiind în aparență prosperă, raportul pe 1 880 al camerei de comerț și industrie din Cluj relatează că, „lipsind capitalul necesar, întreprinderea de fier din Bodvai a fost nevoită ca la

sfișitul anului să-și sisteze total activitatea.³⁸ Se pare că Zakariás András utiliza în finanțarea activității întreprinderii mai ales împrumuturi bănești, ale căror sume și dobânzi, agravate și de îngustarea posibilităților pieții, nu le putea plăti. O indicație în acest sens o constituie și licitația, hotărâtă de tribunalul montanistic și desfășurată la 17 iunie 1882, când întreprinderea a fost cumpărată de comerciantul Száva Zakariás.³⁹ Noul proprietar nu a știut însă cum să-și fructifice achiziția și astfel, la scurtă vreme, a vândut întreprinderea.

Din 1884, Bodvaiul a trecut în posesia proprietarului întreprinderii de fier Vlăhița, Lántzky Sándor.⁴⁰ În 1885, cu numai 4 mineri, a reinceput exploatarea minereului de fier, dar cu o producție abia simțită. În decurs de cinci ani, s-au scos la suprafață numai 2 300 chintale de minereu de fier, nu cu mult peste jumătate din cantitatea extrasă în 1879, ultimul an de activitate de dinaintea sistării producției. Din zăcămintele de minereu de fier „s-ar putea scoate milioane de chintale și... ele sînt destul de îmbelșugate pentru a aduce chiar profituri, căci dau în medie 45 % fier, dar lipsa de bani, deconjunctura, nu permit darea în funcțiune a întreprinderii și așa lîncezește o foarte frumoasă întreprindere în plină Secuime” – se plînge Lántzky căpitănatului minier, adăugînd: „dacă guvernul ar acorda atenție acestor factori, foarte mulți... ar primi de lucru, posibilitățile venind în întregime din România, căci acolo s-ar putea vinde toată producția.”⁴¹

Extracția și prelucrarea fierului întîmpina în continuare obstacole în materie de valorificare, avînd de înfruntat concurența marilor întreprinderi siderurgice, la care se adăugau urmările nefaste ale războiului vamal declanșat de monarhia austro-ungară împotriva României. Într-o dare de seamă a proprietarului se remarcă că nu există perspective de punere în funcțiune a întreprinderii, deoarece „războiul vamal a ruinat cu desăvîrșire”⁴² transportul de fabricate turnate în România.

Procesul de producție se reia abia în 1890, deci după o întrerupere de zece ani, și aceasta într-un cadru foarte modest: dispunînd mai întîi de 12–16 muncitori bărbați și 2–3 muncitori copii, iar în 1893 cu un efectiv muncitoresc de 28 oameni.⁴³ Producția de fontă de 500 chintale în primul an a fost urmată de 1 000 chintale în 1891, 400 chintale în 1892 și 600 chintale în 1893, pe cînd cantitatea de fontă turnată a fost, în aceeași ordine anuală, de 100, 200, tot 200 și 2 400 chintale. Cifrele specificate demonstrează că nu s-a putut efectua topirea întregii cantități de minereu de fier, care, în 1890, se ridica la 4 000 chintale, în 1891 la 5 000 chintale, în 1892 la 4 000 chintale și în anul 1893 la 11 300 chintale, producție record.

În 1895, un nou repaus impus de împrejurări interveni la Bodvai. Muncitorii s-au împrăștiat și în incintă n-a rămas decît un paznic de noapte. În legătură cu aceasta, darea de seamă pe anul 1899 a camerei de comerț și industrie din Tîrgu Mureș cuprinde următoarele, pline de amar, considerații: „lată cum se dezvoltă întreprinderile industriale în Secuime. Da, astfel,

dureros lucru, pe care însă noi îl descriem și-l afirmăm, zi de zi, fără vreun rezultat (...). În zadar arătăm, fără încetare de un deceniu încoace, că se-cuiul, pierzând spațiu, meserie și piine, peregrinează prin străinătăți . . . , deci trebuie degrabă să se facă ceva în contra acestui fenomen; toate acestea rămân cuvinte deșarte."⁴⁴

În toamna anului 1903, întreprinderea a fost repusă în funcțiune, cei 3-4 muncitori lucrând din stocul existent de fontă brută. Furnalul însă începu să producă din nou doar în 1905, fără ca cei în drept să fie preocupați de reconstrucția sa tehnică, cu toate că, după aprecieri de specialitate, „prin utilajul său rudimentar, amintește de stărea de acum o sută de ani a furnalelor noastre.”⁴⁵ S-au utilizat în muncă 14 cărbunari, 16 mineri, 16 turnători, 8 furnaliști, 2 fierari, 16 căruțași și 10 zilieri, în total 82 de persoane.⁴⁶ Deja anul următor însă, furnalul, învechit și deteriorat și mai rău în timpul repausului de nevoie, deveni incapabil de producție. Din cauza prețurilor joase ale fontei brute, Lántzky nu considera rentabile investițiile de capital; de aceea, el continuă numai exploatarea minereului gros de 3 m, cu conținut de fier de 55 %, amânând reconstrucția pînă într-o perioadă conjuncturală mai propice,⁴⁷ care însă nu a mai sosit.

În cele din urmă, în 1914 statul a achiziționat întreprinderea din Bodvai de la succesorii lui Lántzky Sándor, dar numai spre a completa necesarul de minereu de fier al furnalelor din Hunedoara. Aceasta deoarece din expertiza efectuată la fața locului a rezultat că furnalul nu se putea integra decît cu multă greutate în ansamblul întreprinderilor siderurgice ale statului, „nefiind viabil” și „ajungînd în stare de ruină”. În schimb, mina „poate da 3 milioane de chintale minereu de fier de bună calitate — se arată în expunerea de motive. Zăcămintul de minereu continuă mai departe, astfel că se vor mai putea obține noi cantități de minereu. Minereul de fier este de bună calitate, bogat în conținut de fier și lipsit de impurități, și, întrucît furnalele din Hunedoara necesită asemenea minereu de fier, este justificată achiziționarea și a acestui zăcămint pentru întreprinderile siderurgice ale statului.”⁴⁸ În urma unor tratative, succesorii care au făcut oferta de vînzare primiră 100 000 de coroane pentru întreprinderea lor de la Bodvai, din suma de 1 544 600 coroane aprobată de parlament spre a se aproviziona cu materie primă întreprinderile siderurgice ale statului.⁴⁹ Odată cu acest contract de vînzare-cumpărare, la Bodvai a încetat activitatea minieră și de prelucrare a fierului.

NOTE

¹ Informație din partea lui Ferenczi Géza, pe baza săpăturilor arheologice efectuate în zilele de 9–14 septembrie 1956. Un cuptor descoperit în hotarul comunei Moacșa de pe teritoriul actual al județului Covasna stă mărturie procedurii primitive de topire a fierului, din epoca preistorică. (Vezi Téglás Gábor, **Præhisztorikus vasolvasztó Besenyőn**, în *Arheologiai Értesítő, Új folyam*, VIII, 1887, p. 153–157.

² *Bányászati és Kohászati Lapok*, 1905, II, p. 305. Orbán Balázs, **A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természettudományi és népismei szempontból**, III, Pest 1868, p. 214.

³ Orbán Balázs, op. cit., p. 214. Kisgyörgy Zoltán, **Az erdőfülei vashámor**, în *Megyei Tükör*, 10 iunie 1973.

⁴ *Székelység*, 1935, nr. 1–2.

⁵ Edvi Illés Aladár, **A Székelyföld vasipara**, în *A Magyar Mérnök és Építész Egylet Heti Értesítője*, 1899, p. 30.

⁶ *Székelység*, 1935, nr. 1–2.

⁷ Benkö Josephus, **Transilvania sive Magnus Transilvaniae Principatus I**, Viena 1778, p. 90.

⁸ Benedek Elek, **Édes anyaföldem**, Budapest, 1920, p. 73.

⁹ Orbán Balázs, op. cit., p. 217.

¹⁰ *Ibidem*. — *Bányászati és Kohászati Lapok*, 1905, II, p. 308. — Edvi Illés Aladár, în studiul citat, fixează, în mod eronat, în anul 1836 începuturile extracției și prelucrării fierului la Bodvai; gazeta *Kolozsvári Közlöny*, nr. 12 din 1859; le datează și mai târziu, în anul 1843.

¹¹ Arhivele statului Cluj-Napoca, în arh. scaunului Odorhei, 1842, f. 1822, 1843, f. 719.

¹² *Idem*, 1842, f. 1667, 1822, 1843, f. 99, 719.

¹³ *Idem*, 1842, f. 1427, 1843, f. 938.

¹⁴ *Idem*, 1843, f. 1873.

¹⁵ *Idem*, 1844, f. 821.

¹⁶ *Vasárnapi Újság*, 9 mai 1847.

¹⁷ *Történelmi Lapok*, 1895, p. 136. — Nagy Sándor, **Háromszék önvédelmi harca 1848–1849**, Kolozsvár 1896, p. 156. — Máthé János, **A bodvaji hámor**, în *Élet és Tudomány*, 1974, p. 538. — Egyed Ákos, **Háromszék 1848–1849**, Bukarest 1978, p. 119.

¹⁸ *Közlöny*, 8 februarie 1949.

¹⁹ Máthé János, **Lesz ágyú!**, în *Megyei Tükör*, 4, 8 mai 1973.

²⁰ *Történelmi Lapok*, 1895, p. 136.

²¹ *Idem*.

²² Orbán Balázs, op. cit., p. 177.

²³ Máthé János, **A bodvaji hámor**, în *Élet és Tudomány*, 1974, p. 541.

- ²⁴ „Honvéd“, 5 aprilie 1849.
- ²⁵ Máthé János, op. cit., p. 541.
- ²⁶ Ibidem.
- ²⁷ Böződi György, **Gábor Áron 1849-ben**, in 1848, Arcok, Esmék, Tettek, Bukarest 1974, p. 240–241.
- ²⁸ Ibidem, p. 244, 251.
- ²⁹ Cf. Koch Antal, **Erdély ásványainak kritikai átnézete**, in Orvosi és Természettudományi Értesítő, 1884, fasc. III, p. 281–283. **Ipari tevékenység a Székelyföldön**, Marosvásárhely f.a., p. 30–31. – Hoffmann Géza, **A Székelyföld kincsei**, Barót 1909, p. 77–79.
- ³⁰ Kolozsvári Közlöny, 24 decembrie 1857. – **Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Kronstadt**, 1853–1856, p. 83.
- ³¹ Arhivele statului Deva, arh. căpitănatului minier Zlatna, 1868, f. 598, 1869, f. 520.
- ³² „Kolozsvári Közlöny“, 24 decembrie 1857.
- ³³ Arhivele statului Deva, arh. căpitănatului minier Zlatna, 1868, f. 598. – Kerpely Anton, **Das eisenhüttenwesen in Ungarn**, Schemnitz, 1872, p. 38.
- ³⁴ Ádám Éva, **Báró Daniel Gábor, Udvarhelyszék utolsó főkirálybirójának ismeretlen emlékezései**, Szeged 1938, p. 24.
- ³⁵ **Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Kronstadt**, 1853–1856, p. 81–82. – Arhivele statului Deva, arh. căpitănatului minier Zlatna, 1868, f. 598.
- ³⁶ Arhivele statului Deva, arh. căpitănatului minier Zlatna, 1876, f. 354.
- ³⁷ Idem, 1871, f. 372, 1876, f. 354, 1877, f. 497, 1879, f. 475.
- ³⁸ **Kolozsvári kereskedelmi és iparkamara jelentése**, 1880, p. 86.
- ³⁹ Arhivele statului Deva, arh. căpitănatului minier Zlatna, 1884, f. 392.
- ⁴⁰ Bányászati és Kohászati Lapok, 1905, II, p. 308.
- ⁴¹ Arhivele statului Deva, arh. căpitănatului minier Zlatna, 1886, f. 1273.
- ⁴² Idem, 1887, f. 758.
- ⁴³ **Marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara jelentése**, 1892, p. 157, 1893, p. 141.
- ⁴⁴ Idem, p. 14–15.
- ⁴⁵ **Ipari akció a Székelyföldön**, Budapest, 1905, p. 165.
- ⁴⁶ Bányászati és Kohászati Lapok, 1905, II, p. 308.
- ⁴⁷ Idem, p. 315. – **Marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara jelentése**, 1906, p. 52. – Papp Károly, **A magyar birodalom vasérc- és kőszénkészlete**, Budapest 1916, p. 374.
- ⁴⁸ Papp Károly, op. cit., p. 373–374. – Láng Lajos – Münnich Kálmán, **A Képviselőház pénzügyi bizottságának jelentése a m. kir. állami vasgyárak vasércszükségletének biztosítása érdekében teendő némely intézkedésekről szóló 945. számú törvényjavaslat tárgyában. A pénzügyi bizottság 1913. június 23-án tartott üléséből.**
- ⁴⁹ **Az Országgyűlés Képviselőházának Irományai**, 1910–1915, XXXV, Budapest 1914, p. 414.

